

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ: СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРА

У статті визначено сутність природно-ресурсного потенціалу території, здійснено теоретичне узагальнення підходів до класифікації природних ресурсів, охарактеризовано механізм їх взаємодії та обґрунтовано напрями управління природно-ресурсним потенціалом для реалізації сталості розвитку території.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що економічне зростання і збільшення чисельності населення супроводжувалося безжалісним використанням природно-ресурсного потенціалу регіонів.

Територіальний розподіл природно-ресурсного потенціалу нерівномірний, що позначається на галузевій і територіальній структурі регіонів. Саме територіальна концентрація промислового виробництва у поєднанні з недосконалими технологіями призвела до погіршення природних властивостей ландшафтів [5].

Структура природних ресурсів, розміри їх запасів, якість, ступінь вивченості і напрями господарського освоєння безпосередньо впливають на економічний потенціал регіону. Наявність багатих та ефективних природних ресурсів сприяє економічному розвитку і багато в чому визначає обґрунтованість і реальність планів і прогнозів соціально-економічного розвитку регіону.

Визначний крок до сталості зростання – поступове реформування у сфері природокористування, що, зокрема, потребує розв'язання проблем раціонального використання, відтворення й охорони природних ресурсів з позицій сучасної економічної теорії та практики.

Подальші дослідження потребують визначення сутності природно-ресурсного потенціалу території, його структури та функцій з метою обґрунтування напрямів управління природно-ресурсним потенціалом для

реалізації сталості розвитку території.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз сутності та визначення поняття „природно-ресурсний потенціал”, дослідження його видів та механізмів взаємодії викладено в працях багатьох вчених: Мінц А.А., Камар Н.В., Комар І.В., Руденко В.П., Коритний Л.М., Мельник А., Дорогунцов С.І., Плипчук Н., Колмакова В., Руденко Л.Г., Багров Н.В., Данілішин Б.М., Е.П.Романова.

Мета статті. Визначення сутності природно-ресурсного потенціалу території, дослідження його функцій та структури, обґрунтування напрямів управління природно-ресурсним потенціалом для реалізації сталості розвитку території.

Виклад основного матеріалу. Природно-ресурсний потенціал – це [6]:

- здатність природних систем без шкоди для себе (а, отже і для людей) віддавати необхідну для людства продукцію або виконувати корисну роботу в рамках господарства даного історичного типу; в більш вузькому економічному розумінні – доступна при даних технологіях і соціально-економічних відносинах сукупність природних ресурсів;

- система природних ресурсів, умов, явищ і процесів, яка, з одного боку є територіальною і ресурсною базою життєдіяльності суспільства, а з іншого – протистоїть йому як об’єкт антропогенного впливу;

- теоретично гранична кількість природних ресурсів, яка може бути використана людством в умовах кінцевого цілого планети і її найближчого оточення.

Таким чином, природно-ресурсний потенціал території характеризується сукупною продуктивністю її природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання [5].

Природні ресурси – це тіла і сили природи, які на даному рівні розвитку продуктивних сил і вивченості можуть бути використані для задоволення потреб суспільства в формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності [3].

Системна сукупність всіх конкретних природних ресурсів як факторів життя суспільства поєднанні з матеріальними і трудовими ресурсами називається інтегральним ресурсом [6].

Якісні або кількісні зміни одного з складових інтегрального ресурсу неминуче ведуть до більш або менш помітних змін в кількості або якості інших ресурсів: зниження водності змінює гідроенергетичні та інші показники

території, умови створення і збереження матеріальних ресурсів і відтворювання трудових ресурсів.

У науковій літературі виділяють різні підходи до класифікації природних ресурсів, вони різняться між собою і не відповідають принципам комплексності, системності. Автором пропонований узагальнений комплексний підхід до класифікації природних ресурсів (табл.1).

Таблиця 1

Класифікація природних ресурсів

Класифікаційна ознака	Види	Характеристика
1	2	3
За технічним та технологічним удосконаленням і переробкою природних ресурсів, економічною рентабельністю	Доступні (реальні)	Обсяги природних ресурсів, що виявлені сучасними методами розвідки, технічно доступні та економічно рентабельні для освоєння
	Потенційні (загальні) (ресурси майбутнього)	Ресурси встановлені на основі теоретичних розрахунків, враховуючи ті, які на даний момент не можливо освоїти по технічним чи економічним причинам
За вичерпністю	Вичерпні (поновлювані, неповнолювані)	Поновлювані – чисте повітря, прісна вода, родючий ґрунт; неповнолювані – викопне паливо, металева і неметалева сировина
	Невичерпні	Сонячна енергія, вітер, вода
За формою власності	Приватні	Є власністю приватних осіб
	Державні	Є власністю держави
	Суспільні	Є суспільною власністю
За походженням і природними властивостями	Мінеральні	Корисні копалини
	Кліматичні	Сонячне тепло і світло, опади
	Водні	Атмосферна волога, океанічні і морські води, озера, водосховища і ставки
	Земельні	Рілля, багаторічні насадження, пасовища
	Біологічні (рослинні та тваринні)	Генетико-видовий склад рослинності, генетико-видовий

		склад тваринного світу
	Грунтові	Грунти і підгрунтя
За видами господарського використання	Промислові	Включають всі види сировини, що використовуються промисловістю: енергетичні та неенергетичні
	Сільськогосподарські	Грунти, вода для зрошення, кормові рослини, промислові тварини та ін.
	Невиробничі (прямого і непрямого споживання)	Прямого – питна вода, дикоростучі рослини і промислові тварини; непрямого – використання для відпочинку зелених насаджень, водоймищ і т. Ін.
За економічною доцільністю заміни	Замінні	Метали замінюються керамікою
	Незамінні	Оптимальний для дихання склад атмосферного повітря
За темпами економічного заповнення	Поправні (відшкодовані)	За рахунок пошуку нових джерел або нових технологій можуть бути відшкодовані для економічних потреб
	Непоправні (невідшкодовані)	Не можуть бути відшкодовані для економічних потреб

Здійснена у таблиці 1 класифікація природних ресурсів визначає їх функції, які можна розглядати як окремо за напрямками їх використання так і комплексно за видами економічної діяльності.

Виділяють компонентну, функціональну, територіальну і організаційну структури природно-ресурсного потенціалу. Компонентна структура характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна - різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна - можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів.

Розглядаючи питання економічного зростання території необхідно брати до уваги стан та ступінь забезпеченості населення і даної території основними природними ресурсами, кількість і якість яких визначають можливості створення для населення повноцінних умов проживання.

Під ступенем забезпеченості ресурсом слід розуміти наявність певного ресурсу необхідного об'єму та з іншими відповідними параметрами, що забезпечує щонайменше потребу регіону за умови економічної доцільності його експлуатації та екологічної безпечності, в т.ч. можливої ресурсовідтвореності (відновлюваності), та забезпеченість відшкодування витрат на оздоровлення оточуючого середовища. За ступенем забезпеченості виділено такі класи: висока забезпеченість ресурсом (100%), середня забезпеченість (50%), низька забезпеченість (менш 30%).

Природні ресурси не можна розглядати без їх територіальної ув'язки. Такою територією є регіон як складова частина країни (підсистема) з внутрішніми та зовнішніми зв'язками, але являє собою систему з внутрішнім механізмом відтворення, яка має крім системних властивостей: територію, господарську єдність, цілісність, зв'язок з державним комплексом і специфічні риси.

При аналізі природних ресурсів регіону визначається:

- енергетична забезпеченість економіки регіону, структура енергетичних ресурсів, які використовуються (вугілля, природний газ, нафта, ядерне паливо);
- мінерально-сировинна і паливна база регіону;
- природні ресурси поверхні (земля, ліс, прісна вода);
- природні умови регіону, які впливають на характер і форми їх економічного розвитку, структуру використання природних ресурсів, економіку і організацію виробництва в регіоні.

З функціональної точки зору серед природних ресурсів для забезпечення розвитку виробництва і життєдіяльності населення особливе значення мають паливно-енергетичні ресурси, головною особливістю яких є нерівномірність їх покладів на території країни. Внаслідок цього територіальне сполучення природних ресурсів та оптимальне їх використання в інтересах регіону являє собою складне комплексне завдання, вирішення якого можливе лише на основі вивчення багатьох природних, технічних та економічних факторів. Визначення основних напрямів усіх елементів природного комплексу має безпосереднє

відношення до вдосконалення територіального планування і програмування, раціональної організації регіонального господарства.

Максимальне використання територіального сполучення природних ресурсів для формування оптимальної структури економіки регіону, з одного боку, дозволяє отримати найбільший господарський ефект, а з іншого, - забезпечити вирішення складної проблеми збереження природної рівноваги при дотриманні основних принципів регіонального природокористування.

Економічна оцінка територіального сполучення природних ресурсів має різні цілі залежно від розміру території і структури господарства регіонів. В умовах метарегіонів (країна, автономна республіка, економічні райони) економічна оцінка територіального сполучення природних ресурсів дозволяє виокремити головні напрями вдосконалення використання природного комплексу метарегіону з обліком ефективності територіального сполучення природних ресурсів, що впливає на виробничий обмін між метарегіонами.

У мікрорегіонах (області, райони) об'єктивне наукове обґрунтування використання територіального сполучення природних ресурсів, що склалося, або нового дозволяє найповніше використовувати територіальний природний комплекс для задоволення потреб регіональної економіки і зростання її ефективності.

Таким чином, ефективність економіки регіонів багато в чому залежить від правильного використання всього комплексу природних ресурсів у межах певної території.

Можна виділити типи регіонів, де наявність природних ресурсів і їхнє специфічне поєднання є базою економічного розвитку зараз і матиме суттєву вагу в перспективі:

- найзабезпеченішим природними ресурсами регіонами є Донбас і Придніпров'я у складі Дніпропетровської, Донецької, Луганської та Запорізької областей. На їх території зосереджені значні запаси мінеральних ресурсів (енергетичних, рудних і нерудних), які є основним природним багатством, що позначається на особливостях виробничої діяльності. Одночасно ці області мають дуже складну екологічну ситуацію;

- вищий від середньоукраїнського рівень забезпеченості природними ресурсами, серед яких значні водні, лісові й рекреаційні (зокрема, бальнеологічні) ресурси і обмежені запаси земельних ресурсів, мають Закарпатська, Львівська й Івано-Франківська області. Львівська область має

також значні мінерально-сировинні ресурси. Нераціональне використання лісових ресурсів, їх надмірні вирубки, в цих регіонах протягом останніх років спричинило порушення природно-екологічного балансу, наслідком якого є численні природні катастрофи;

- унікальні рекреаційні, кліматичні, морські ресурси, що є основою розвитку морегосподарського і рекреаційного комплексів, має АР Крим. Саме ці ресурси мають визначати перспективний розвиток регіону з метою перетворення його на курортно-рекреаційний регіон міжнародного значення;

- найбільш цінними на природні ресурси регіонами є поліські області Волинська, Житомирська і Рівненська, Чернівецька і Сумська. Провідними у цих регіонах є лісові та земельні ресурси;

- для всіх інших регіонів, що мають середній рівень забезпеченості природними ресурсами, головним природним ресурсом є земля. Ефективність її використання значною мірою залежить від створення правового поля для регулювання земельних відносин.

Найважливішими аспектами вдосконалення управління природно-ресурсним потенціалом на регіональному рівні необхідно вважати[1]:

- формування комплексного кадастру природних ресурсів;
- ліцензування окремих видів діяльності в сфері природокористування;
- здійснення робіт з екологічної паспортизації та сертифікації з впровадженням комплексної системи моніторингу;
- організація системи аудиту природокористування;
- закріплення економіко-правового регулювання і контролю за природокористуванням;
- підвищення екологічної культури населення;
- планування податкового потенціалу і оптимізація ресурсних платежів у дохідній частині бюджету.

Висновки. Запропоновані в статті підходи до визначення сутності природно-ресурсного потенціалу території, визначені його функції та структура дають можливість визначити роль і місце природно-ресурсного потенціалу в стратегії сталого розвитку регіонів, його кількісні та якісні параметри, удосконалити методи оцінки природних ресурсів та обґрунтувати оптимальні шляхи їх раціонального використання.

Список літератури

1. Челноков И.В., Герасимов Б.И., Быковский В.В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / Под науч. ред. д-ра эк. наук, проф. Б.И. Герасимова. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. тех. ун-та, 2002. – 112с.
2. Щуков В.Н. Экономический потенциал регионов России и эффективность его использования. Иваново, 2002. – 58с.
3. Экономический потенциал административных и производственных систем: Монография / Под общей ред.. О.Ф. Балацкого. – Сумы: ИТД „Университетская книга”, 2006. – 973с.
4. Николайкин Н.И. Экология: Учеб. для вузов / Н.И. Николайкин, Н.Е. Николайкина, О.П. Мелехова. – 3-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2004. – 624с.
5. Руденко Л., Лісовський С. Природно-ресурсний потенціал економічного зростання // Вісник НАН України. - №4.-2001.
6. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування: Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів, 2-ге видання, стереотипне. – Львів: Новий світ – 2000, 2004. – 248 с.